

την εξαφάνιση του Ισραήλ και την “κουλτούρα του θανάτου” που συγκαλύπτεται από τη θυσία των “μαρτύρων” και τροφοδοτείται από την απόγνωση όλων αυτών που δεν έχουν να χάσουν τίποτε πέρα από τη δυστυχία τους.

Και η παλαιστινιακή και η ισραηλινή κοινωνία χρειάζονται την κουλτούρα της ανοχής και της συνύπαρξης. Παρά τον εντυπωσιακό ρόλο των εξτρεμιστών και στις δυο πλευρές, υπάρχει ένα παρήγορο στοιχείο: ότι και στις δυο κοινωνίες

υπάρχουν οι δυνάμεις που παλεύουν για την ελευθερία, τη δημοκρατία, την ανοχή και την ειρηνική συνύπαρξη δυο ανεξάρτητων κρατών.

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ ΚΡΙΣΗ*

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΑΓΡΙΑΝΤΩΝΗ

Αν δεν ήταν επικίνδυνο, θα ήταν απλώς κωμικό το θέαμα των πολιτικών οι οποίοι επιχειρούν να αντιμετωπίσουν την οικονομική κρίση παρουσιάζοντάς την περίπου ως φυσική καταστροφή, ενώ με τον νεοφιλελεύθερο φονταμενταλισμό τους και με τις συγκεκριμένες επιλογές τους έχουν συμβάλει σε αυτήν αποφασιστικά. Θυμίζουμε τον δυστυχή πρόεδρο Χούβερ, ο οποίος, αφού επί μακρόν αρνιόταν σθεναρά την ύπαρξη της κρίσης, ακολούθως βύθισε την Αμερική και τον κόσμο ακόμα πιο βαθιά στην ύφεση ως το 1933, οπότε η νέα ηγεσία άλλαξε δραστικά γραμμή πλεύσης.

Όσοι δεν πιστεύουν ότι οι οικονομικές κρίσεις στα καπιταλιστικά καθεστώτα είναι φυσικά φαινόμενα, όσοι δεν πιστεύουν γενικότερα ότι η οικονομία είναι ένα αυτόνομο πεδίο, υπεράνω πολιτικής και ιδεολογίας, αναζητούν στην πρόσφατη ιστορία την αλληλουχία των πολιτικών επιλογών και των οικονομικών συμπεριφορών που οδήγησαν τα πράγματα ως εδώ. Το ζητούμενο δεν είναι να δαιμονοποιηθούν άνθρωποι, φορείς ή κοινωνικές ομάδες, αλλά να εντοπιστούν κατά το δυνατόν οι εστίες παραγωγής της κρίσης και οι μηχανισμοί διάδοσης και διεύρυνσης της ύφεσης:

Η Χριστίνα Αγριαντώνη διδάσκει σύγχρονη ιστορία στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας.

Το κείμενο βασίζεται σε εισήγηση που παρουσιάστηκε στην ημερίδα της ΑΡ.ΣΗ για την παγκόσμια κρίση (16.12.2008).

χωρίς κάτι τέτοιο, δεν μπορεί να γίνει σοβαρή συζήτηση περί θεραπείας.

Μιλώντας για τη σημερινή κρίση, η αναφορά στο 1929 είναι αναπόφευκτη, μιας και ο κόσμος δεν είχε γνωρίσει έκτοτε και μέχρι σήμερα άλλη κρίση τέτοιας έντασης και εμβέλειας. Και τότε όπως και τώρα, η κρίση προκύπτει από ένα συνδυασμό μακροπρόθεσμων τάσεων του συστήματος και συγκυριακών φαινομένων. Η χρηματιστηριακή φρενιτιδα του 1929, η «φούσκα» των «τοξικών» τραπεζικών προϊόντων σήμερα, είναι μόνον ο αφρός, το συγκυριακό στοιχείο, που έρχεται να οξύνει και να αποκαλύψει, ή να επισπεύσει, τάσεις που ενυπάρχουν στο σύστημα.

Σ' αυτό το επίπεδο, το μακροσκοπικό, ο σημαντικότερος παράγοντας παραγωγής κρίσεων στο καπιταλιστικό σύστημα είναι η παραγωγή, αναπαραγωγή και διεύρυνση των ανισοτήτων. Είναι μια εγγενής τάση του συστήματος, που βρίσκεται πίσω από αυτό που λέγεται συνήθως κρίση υπερπαραγωγής, και που σημαίνει ότι οι παραγωγικές δυνατότητες του –που προκύπτουν κυρίως από την αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας– αυξάνονται πολύ πιο γρήγορα από τις δυνατότητες απορρόφησης των παραγόμενων αγαθών από τα ευρύτερα κοινωνικά στρώματα, δηλαδή πιο γρήγορα από την αύξηση της αμοιβής της εργασίας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, η «υπερπαραγωγή» εκδηλώθηκε στο χρηματοπιστωτικό σύστημα, ήταν δηλα-

δή μια υπερπροσφορά δανείων (από τον υπερσυγκεντρωμένο πλούτο των τραπεζών), που αναζητούσαν πιεστικά ακόμη και αφερέγγυους δανειολήπτες, αλλά σύντομα φάνηκε ότι το πρόβλημα υπήρχε και στη λεγόμενη «πραγματική» οικονομία (τον Νοέμβριο του 2008 αναγνωρίστηκε επισήμως ότι τα προβλήματα της αμερικανικής οικονομίας είχαν εμφανιστεί τουλάχιστον ένα χρόνο πριν).

Στη δεκαετία του 1920 στην Αμερική, μεταξύ 1919 και 1929, η παραγωγικότητα της εργασίας (απόδοση ανά εργαζόμενο στις μεταποιητικές βιομηχανίες) αυξήθηκε κατά 43%, αλλά οι μισθοί έμειναν περίπου σταθεροί. Το 1929, πάντα στην Αμερική, το 5% του πληθυσμού με τα υψηλότερα εισοδήματα διέθετε το 30% του συνόλου των εισοδημάτων. Στις μέρες μας η παραγωγικότητα της εργασίας, με τις νέες τεχνολογίες της πληροφορικής και της επικοινωνίας, έχει αυξηθεί θεαματικά, ενώ οι πολιτικές της λιτότητας από τη δεκαετία του 1980 συγκράτησαν τους μισθούς, είναι δε κοινό μυστικό ότι οι ανισότητες έχουν διευρυνθεί σε επίπεδα χωρίς προηγούμενο, τόσο σε παγκόσμια κλίμακα όσο και στο εσωτερικό των κρατών του αναπτυσσόμενου κόσμου. Το ποσοστό του συνολικού εισοδήματος των ΗΠΑ που αναλογεί στο πλουσιότερο 5% του πληθυσμού ανέβηκε από 16% το 1980 σε 22% το 2005. Σύμφωνα με πρόσφατη έκθεση του Διεθνούς Οργανισμού Εργασίας, μεταξύ

1990 και 2005, επί 15 χρόνια, στις περισσότερες χώρες του κόσμου (στα 2/3) τα εισοδήματα των ανώτερων στρωμάτων αυξάνονταν πιο γρήγορα από εκείνα των μεσαίων και κατώτερων. Ακόμη, το 2007 οι αμοιβές των διευθυντών των 15 μεγαλύτερων αμερικανικών επιχειρήσεων ήταν 520 φορές μεγαλύτερες από τον μέσο μισθό ενός υπαλλήλου, ενώ το 2003 ήταν 360 φορές μεγαλύτερες.

Στην πραγματικότητα τα προβλήματα της λεγόμενης «πραγματικής οικονομίας» υπήρχαν στον αναπτυσσόμενο κόσμο εδώ και καιρό, και οι πιο σαφείς ενδείξεις γι' αυτό είναι η ενδημική ανεργία και η άνοδος της φτώχειας στις μεγαλουπόλεις του δυτικού κόσμου. Αν η Ευρώπη είχε το ρεκόρ της ανεργίας, με μόλις 0,5% ετήσιο ρυθμό αύξησης της απασχόλησης μεταξύ 1970 και 2000 και με σχεδόν 700.000 νέους άνεργους κάθε χρόνο στις χώρες της ΕΕ μεταξύ 1978 και 1994 (13 εκατομμύρια άνεργοι συνολικά στα 2001), στην Αμερική οι σχετικά καλύτερες επιδόσεις στον τομέα της απασχόλησης (1,4% ετήσια αύξηση στο ίδιο διάστημα) αντισταθμίζονται από την πολύ ευρύτερη διάδοση της προσωρινής απασχόλησης και από τη σταθερή μείωση του πραγματικού μέσου μισθού στην περίοδο 1972-1995. Έχει ήδη λεχθεί ότι η ικανότητα του καπιταλισμού να παράγει πλούτο δεν έχει καμία σχέση ούτε με την εξασφάλιση εργασίας σε όλους ούτε με τη διανομή αυτού του πλούτου. Αυτά είναι δουλειά της πολιτικής.

Πέρα όμως από αυτό το γενικό πλαίσιο, πέρα από τη βαθύτερη αυτή και ουσιαστική κριτική στον καπιταλισμό που έχει γίνει από καιρό, το ζητούμενο είναι να εντοπιστούν οι εξελίξεις στην πρόσφατη περίοδο, οι συγκεκριμένες πολιτικές και συμπεριφορές –και οι ιδεολογίες που τις εκτρέφουν–, που θα πρέπει να αποτελέσουν τον πρώτο στόχο οποιασδήποτε προτεινόμενης «θεραπείας». Δύο είναι τα σημαντικότερα ζητήματα στο επίπεδο αυτό.

Το πρώτο είναι οι πολιτικές της συστηματικής απορρύθμισης που εφαρμόστηκαν σε όλο τον αναπτυσσόμενο κόσμο από τη δεκαετία του 1980 και στόχευαν στην απελευθέρωση των αγορών, στην κατάργηση των ελέγχων και περιορισμών της κίνησης κεφαλαίων, στη μείωση των φόρων (ιδίως για τους πλου-

σιότερους), στην επιβολή λιτότητας στους μισθούς (αποσύνδεση από τα κέρδη παραγωγικότητας) και στην ιδιωτικοποίηση των κρατικών επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας. Οι πολιτικές αυτές προέβλεπαν ως κεντρικό στόχο τη νομισματική σταθερότητα και τον έλεγχο του πληθωρισμού και έθεσαν στο περιθώριο τη μέριμνα για την απασχόληση. Το ιδεολογικό τους υπόβαθρο ήταν η απόλυτη πίστη στις ικανότητες της αυτορρυθμιζόμενης αγοράς –κάτι που για άλλη μια φορά, πανηγυρικά διαψεύδεται σήμερα.

Σε μεγάλο βαθμό οι πολιτικές αυτές αποτέλεσαν μια γιγαντιαία επιχείρηση αναδιανομής της «πίτας» σε βάρος της εργασίας και υπέρ της αποκατάστασης του κέρδους των επιχειρήσεων. Από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 και ως το 1978/80 το μέσο ποσοστό του κέρδους στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ είχε καταρρακωθεί από τα επίπεδα του 20%-23% ετησίως στα επίπεδα του 12-13%. Από εκεί και πέρα άρχισε η ανόρθωση, και στα 1996-1998 τα επίπεδα των κερδών έφτασαν στο 19% στις ΗΠΑ και στο 24% στην Ευρώπη. Θα ήταν όμως, απλουστευτικό να ισχυριστεί κανείς ότι ήταν μόνον αυτός ο στόχος. Πρώτα-πρώτα, η απελευθέρωση της κίνησης των κεφαλαίων εξυπηρετούσε και τα ίδια τα κράτη, που απέκτησαν έτσι πρόσβαση σε ανεξάντλητες πηγές δανεισμού για τη χρηματοδότηση των δικών τους δαπανών. Έπειτα, τόσο η μείωση των φόρων και των ελέγχων όσο και η πειθάρχηση της εξέλιξης των μισθών θεωρήθηκαν απαντήσεις στο διεθνή ανταγωνισμό και στις τάσεις αναχωροθέτησης των επιχειρήσεων σε πλανητική κλίμακα. Έτσι μπαίνουν στο λογαριασμό και οι πολιτικές των αναπτυσσόμενων κρατών, όπου επίσης από τη δεκαετία του 1980 και εφεξής, εφαρμόστηκαν πολιτικές προσέλκυσης των ξένων κεφαλαίων, με παραχώρηση φοροαπαλλαγών και διακριτική σιωπή στα ζητήματα μεταχείρισης του τοπικού εργατικού δυναμικού. Είναι λοιπόν φανερό ότι η παγκοσμιοποιημένη οικονομία απαιτεί και πραγματικά παγκόσμιο συντονισμό και έλεγχο –και κάθε λογική περιχαράκωσης στο εθνικό επίπεδο είναι απλώς αναχρονισμός.

Το δεύτερο μεγάλο ζήτημα είναι η εξέλιξη του χρηματοπιστωτικού συστήματος. Εδώ έχει συντελεστεί μια μικρή επανάσταση στις πρακτικές αλλά και στις

νοοτροπίες. Ας διευκρινιστεί ότι η διάκριση χρηματοπιστωτικού τομέα και «πραγματικής οικονομίας» δεν έχει νόημα από την άποψη αυτή: οι παραγωγικές επιχειρήσεις υπήρξαν αναπόσπαστο μέρος των εξελίξεων. Η κοινή για όλους, μεγάλη αλλαγή έχει να κάνει με τον τρόπο χρηματοδότησης των επιχειρήσεων, όπου το κύριο βάρος μετατέθηκε από τις τράπεζες στην κεφαλαιαγορά. Στην Γαλλία, το ποσοστό του τραπεζικού δανεισμού επί του συνόλου της εξωτερικής χρηματοδότησης των επιχειρήσεων έπεσε μεταξύ 1980 και 2000 από 63% σε 28%, ενώ αντίστοιχα το μερίδιο της χρηματοδότησης μέσω κεφαλαιαγοράς (έκδοση μετοχών, ομολόγων κ.λπ.) αυξήθηκε από 2,8% σε 52,5%. Οι τράπεζες δηλαδή έχασαν, όπως λέγεται, τον κύριο ρόλο τους ως διαμεσολαβητές στη χρηματοδότηση των επιχειρήσεων. Και για να αναπληρώσουν το κενό, στράφηκαν οι ίδιες στις κεφαλαιαγορές και στη διαχείριση του χαρτοφυλακίου τους: με λόγια απλά, αντί να δίνουν δάνεια, αγόραζαν τίτλους επιχειρήσεων, και αντί να συλλέγουν καταθέσεις ή να αυξάνουν τα ίδια κεφάλαια, εξέδιδαν δικούς τους τίτλους στην αγορά. Μεταξύ 1980 και 2002, στο σύνολο των γαλλικών τραπεζών, οι μεν πιστώσεις στους πελάτες μειώθηκαν ως ποσοστό του ενεργητικού από 84% σε 38%, το δε χαρτοφυλάκιο τίτλων αυξήθηκε από 5% σε 47%: με δυο λόγια, το μισό ενεργητικό των τραπεζών ήταν πλέον τίτλοι. Από την άλλη, οι καταθέσεις μειώθηκαν από 73% σε 27% του παθητικού, ενώ το μερίδιο των τίτλων αυξήθηκε από 6% σε 52%. Αυτή είναι η μεγάλη αλλαγή. Από εκεί και πέρα άνοιξε ο δρόμος για τις νέες και εξαιρετικά περίτεχνες χρηματοπιστωτικές τεχνικές, ανάμεσα στις οποίες είναι και αυτή της τιλοποίησης των στεγαστικών δανείων (τα Collateralized Debt Obligation – CDOs) που βρίσκεται στην πηγή της κρίσης στις ΗΠΑ, αλλά και σειρά άλλων «νέων τραπεζικών προϊόντων» (όπως τα CDS – Credit Default Swaps = συμβόλαια ανταλλαγής πιστωτικών κινδύνων κ.ο.κ.).

Οι «τεχνικές» αυτές εξυπηρετούν το στόχο της μεγιστοποίησης των κερδών των ίδιων κεφαλαίων περιορίζοντας συγχρόνως την ανάγκη αύξησης αυτών των κεφαλαίων (στο βαθμό που εμπεριέχουν τη διαχείριση εκτός ισολογισμών). Συγχρόνως όμως προωθούν τη διασπορά

του κινδύνου, και βεβαίως και τη διασπορά της ευθύνης για την εκτίμηση και διαχείριση του κινδύνου. Αν οι τεχνικές αυτές συντέλεσαν στην ανάπτυξη της αγοράς κεφαλαίων (στην ανάπτυξη των «επενδυτικών προϊόντων», όπως λέγεται), από την άλλη μεριά, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι στην εκκίνηση, τουλάχιστον, της κρίσης βρίσκεται η καταχρηστική ανάπτυξή τους τα τελευταία χρόνια (αύξηση της αγοράς CDOs κατά 150% σε 10 χρόνια τη δεκαετία του 1990) –και μάλιστα με το σύστημα της ανάθεσης της προώθησης των προϊόντων αυτών σε πληθώρα ενδιαμέσων, οι οποίοι μπορούσαν να κερδίζουν τα ποσοστά επί των πωλήσεων στη φάση της μεγέθυνσης, ενώ στη φάση της συρρίκνωσης απλώς έχαναν τη δουλειά τους (στη χειρότερη περίπτωση), χωρίς να έχουν διακινδυνεύσει ούτε ένα δολάριο από την τσέπη τους.

Και στην κρίση του 1929 υπήρξε ανάλογη κατάχρηση, με την ανάπτυξη των νέων, για την εποχή εκείνη, αλυσίδων εταιρειών με πυραμιδωτή μορφή κάτω από τις εταιρείες holding, όπου μπορούσε κανείς, με πολύ μικρή αρχική καταβολή να ελέγχει ολόκληρες αυτοκρατορίες ομίλων. Πρωταγωνιστές στις εξελίξεις αυτές ήταν εταιρείες που πρωταγωνιστούν ακόμα σήμερα, όπως η Goldman Sachs και η J. P. Morgan.

Είναι χρήσιμο να υπενθυμιστεί εδώ ότι σήματα κινδύνου είχαν υπάρξει κατ'επανάληψη –το πρώτο κραχ της «νέας εποχής» το 1987, η χρηματιστηριακή κρίση των ανατολικών αγορών το 1997–1998, το λεγόμενο e-krach το 2000 (η «φούσκα» των ηλεκτρονικών), το «σκάνδαλο» της Enron το 2001. Και είναι γεγονός ότι τα σήματα αυτά προκάλεσαν κάποιες απόπειρες ελέγχου και επιβολής κανόνων, όπως είναι οι δύο συμφωνίες στο πλαίσιο της Τράπεζας Διεθνών Διακανονισμών (το 1988 και το 2005, κανόνες για τη σχέση ίδιων κεφαλαίων προς το συνολικό ύψος των δανείων) ή οι νέες νόρμες (International Financial Reporting Standards) του 2005 που είχαν ως στόχο τη μεγαλύτερη διαφάνεια των λογαριασμών των επιχειρήσεων. Αλλά προφανώς, οι απόπειρες αυτές αποδείχτηκαν ανεπαρκείς και άλλωστε οι επιχειρήσεις πάντα προσπαθούν να τις παρακάμψουν, παίζοντας με τις πολιτικές εξουσίες το γνωστό παιχνίδι της γάτας με το ποντίκι.

Πέρα από τις τράπεζες όμως, ανάλογες εξελίξεις συνέβησαν και στις επιχειρήσεις. Υπό την πίεση των κατόχων των τίτλων τους (τραπεζών και θεσμικών επενδυτών), το κύριο ενδιαφέρον των μάνατζερ των επιχειρήσεων στράφηκε στη μεγιστοποίηση της χρηματιστηριακής αξίας της μετοχής, χωρίς σύνδεση με την ανάπτυξη της δραστηριότητας και της απασχόλησης. Και πράγματι, η απόδοση των μετοχών αυξήθηκε θεαματικά. Στις ΗΠΑ, η συνολική απόδοση των μετοχών (TSR = Total Share Return, δηλαδή χρηματιστηριακή υπεραξία και μερίσματα) αυξήθηκε από 6,6% ετησίως στα 1973-1982 (στην Γαλλία 6,7%) σε 16,2% στα 1983-1992 (στην Γαλλία 20,5%) και σε 21% στα 1993-Μάρτιος 2000 (πριν από το e-krach) (στην Γαλλία έφτασε 22%). Οι μέθοδοι υπολογισμού του κέρδους και ανάλυσης του κόστους στις επιμέρους ενότητες τροποποιήθηκαν (με το σύστημα EVA = Economic Value Added) και οι δραστηριότητες προσαρμόστηκαν στα κριτήρια αποδοτικότητας που επιβάλλουν διεθνείς νόρμες. Ο ανταγωνισμός δεν γίνεται πλέον στη βάση των προϊόντων (ποια είναι καλύτερα ή φθηνότερα), αλλά στη βάση της χρηματιστηριακής αξίας των μετοχών (ποια ανεβαίνει ταχύτερα). Έτσι εξηγείται η τακτική να εγκαταλείπουν οι επιχειρήσεις τομείς δραστηριότητας –ή να τους δίνουν σε υπεργολαβίες (outsourcing)–, όταν η αποδοτικότητά τους είναι κατώτερη από τις νόρμες. Πρόκειται για την απόλυτη επικράτηση της λογικής του χρηματιστηρίου και των τραπεζών επί της λογικής της βιομηχανίας. Η τάση για την υιοθέτηση της προσωρινής απασχόλησης των εργαζομένων και, γενικότερα, η διεκδικούμενη «ευελιξία» της εργασίας αποτελεί, φυσικά, άμεση συνέπεια της λογικής αυτής. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι ο σημερινός καπιταλισμός προωθεί τη λογική του ραντιέρη, μια λογική που γενιές ολόκληρες προσπάθησαν να εξαλείψουν (καθώς θεωρήθηκε κατάλοιπο της φεουδαλικής εποχής), προωθώντας αντίθετα τις αξίες της εργατικότητας, της αποταμίευσης και της λιτότητας.

Όλα τα παραπάνω, μακροπρόθεσμοι και μεσο-βραχυπρόθεσμοι παράγοντες της κρίσης, οδηγούν στο ίδιο συμπέρασμα: χωρίς *συστήματα αναδιανομής του πλούτου* και χωρίς κάποιες μορφές *έλεγχου του συστήματος*, και ιδιαίτερα

της πιο επιθετικής συνιστώσας του, που είναι το χρηματοπιστωτικό σύστημα, δεν μπορεί να υπάρξει προκοπή –εάν δεν θέλει κανείς, βέβαια, να υιοθετήσει την ανομολόγητη πλην υπαρκτή όσο και κυνική παραδοχή των ανυποχώρητων υπερασπιστών της μη παρέμβασης, ότι η κρίση αργά ή γρήγορα θα περάσει, αδιάφορο πόσα θύματα θα αφήσει πίσω της... Προσωπικά, δεν περιμένω αυτοί που οδήγησαν με τις πολιτικές τους επιλογές τα πράγματα ως εδώ, να γίνουν και φορείς των νέων λύσεων. Από την άλλη μεριά, δεν φαίνεται μέχρι στιγμής να έχει διατυπωθεί μια συνεκτική πρόταση αναδιάταξης του συστήματος. Μια μηχανιστική επιστροφή στη σοσιαλδημοκρατική, κενσιανού τύπου διαχείριση της περιόδου 1950-1975, δεν έχει νόημα κατά τη γνώμη μου, για τον απλό λόγο ότι ο κόσμος έχει ριζικά αλλάξει στο μεταξύ. Έχει ωστόσο νόημα να υπενθυμίζει κανείς, κυρίως απέναντι στην αλαζονεία της νεοφιλελεύθερης σκέψης, ότι ο δυτικός κόσμος αναπτύχθηκε με ραγδαίους ρυθμούς σχεδόν επί τριάντα χρόνια με τη διαχείριση αυτή –μια διαχείριση που σήμαινε: συμμετοχή των μισθών στα κέρδη παραγωγικότητας, κράτος πρόνοιας, άσκηση ενεργού οικονομικής πολιτικής μέσω του προϋπολογισμού και του νομίσματος με στόχο τη διατήρηση της ζήτησης, και διευθυνόμενα χρηματοπιστωτικά συστήματα. Οι μεγάλες αλλαγές της τελευταίας τριακονταετίας (από τη διεύρυνση της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας ως τις δημογραφικές εξελίξεις) επέβαλαν την αναπροσαρμογή του προτύπου αυτού. Άλλο αναπροσαρμογή όμως, και άλλο η συνολική κατεδάφιση που επιχειρήθηκε από τις πολιτικές της περιόδου 1980 και εντεύθεν. Το σίγουρο είναι, πάντως, ότι χρειαζόμαστε νέες ιδέες, για τη νέα και πρωτόγνωρη φάση εξέλιξης του συστήματος στην οποία βρισκόμαστε.

Υ.Γ. Το κείμενο αυτό είχε ήδη γραφεί όταν δημοσιεύτηκε στην Αυγή της Κυριακής 25/1/09 η είδηση για το υπόμνημα της ομάδας των Ευρωπαίων Οικονομολόγων για την Εναλλακτική Οικονομική Πολιτική που είναι προσιτό και στο Διαδίκτυο (Euromemorandum 2008/09). Η σοβαρή συζήτηση ίσως μπορεί τώρα να ανοίξει.